

УДК 82-92+32(477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2025.160.7>

Віктор КОЛЕСНИК, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України

ORCID ID: 0000-0003-4696-0747

e-mail: kolesnykvf@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Оксана ЧЕБЕРЯКО, д-р іст. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-1563-9611

e-mail: cheberyako@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

З НАДІЄЮ І РОЗЧАРУВАННЯМ:

І ДУМА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Вступ. Проаналізовано публіцистичні праці Михайла Грушевського, у яких відображено авторське сприйняття й осмислення виборів до І Думи, Українського парламентського клубу, розкриті певні особливості фракції автономістів, причини розпуску І Думи, результати і значення її діяльності.

Методи. Застосовано методи аналізу, систематизації та узагальнення суспільно-політичної публіцистики на основі принципів історизму й об'єктивності.

Результати. Аналіз публіцистики Михайла Грушевського свідчить, що вчений зробив свій вагомий внесок в історіографічне осмислення І Думи. Зокрема, він визнав недосконалість виборчого законодавства (куріальна система виборів), що обмежувало можливості для українських народних мас, визначив особливості виборчої кампанії в Україні, здійснив аналіз й оцінку депутатського корпусу І Думи, українського представництва в ній. У публіцистиці під кутом українських інтересів розглянуто створення українського парламентського клубу в І Думі, визначено особливості складу фракції автономістів, піддано критиці позицію депутатів, які допускали поділ народностей на "зрілі" й "незрілі", подано авторське сприйняття її діяльності, розпуску та значення.

Висновки. Суспільно-політична публіцистика Михайла Грушевського стала важливою складовою першого періоду історіографії І Держаної думи. В авторських статтях і матеріалах під кутом українських національно-політичних інтересів розглянуто важливі аспекти, пов'язані з виборчим процесом, депутатським складом Думи, Українським парламентським клубом, фракцією автономістів. Сформовано загальну оцінку її діяльності та значення.

Ключові слова: публіцистика, І Дума, Михайло Грушевський, Україна, історіографія.

Вступ

Суспільна криза, що особливо виявилася в революційних подіях 1905 р., змусила російський самодержавний уряд здійснити поступки конституційного характеру і запровадити представницький законодавчий орган – Державну думу, нижню палату парламенту, а його верхньою палатою була Державна рада. Уперше за багато століть Російська імперія перейшла до конституційного ладу, з яким прогресивна громадськість пов'язувала надії на законодавче реформування всіх сфер суспільного життя. Упродовж 1906–1917 рр. було чотири скликання Державної думи. Натепер існує величезна думська історіографія. Достатньо зазначити, що лише після проголошення незалежності України українські аспекти думської тематики знайшли широке висвітлення в цілій низці праць істориків О. Білокона, І. Бурди, А. Глушковецького, В. Доморослого, О. Коника, В. Милька та ін. (Білокін, 2001; Бурда, 2004; Глушковецький, 2010; Доморослий, 2013; Бурда, 2013; Милько, 2016). У їхніх дослідженнях підбито і певні історіографічні підсумки. Проте, ми вважаємо, в історіографічних оглядах недостатньо повно автори характеризують перший період становлення думської історіографії, що хронологічно охоплює 1906–1917 рр. Його характерною ознакою було переважання політико-публіцистичних праць, зокрема і відомих українських громадсько-політичних діячів, депутатів Думи від українських губерній. Публіцистика, як відомо, використовується не лише як історичне, а також і як історіографічне джерело. Однак поки що практично майже відсутні спеціальні розвідки, присвячені історіографічному значенню згаданих публіцистичних праць. Частково цю прогалину заповнює стаття, опублікована в "Українському історичному журналі" (Колесник, & Чеберяко, 2024, с. 62–77). Водночас поглиблення знань про зміст першого періоду думської історіографії вимагає

аналізу суспільно-політичної публіцистики окремих представників українського національно-політичного руху, які активно реагували на всі події суспільно-політичного життя, друкували на сторінках газет і журналів матеріали, пов'язані з діяльністю Думи, висловлювали у зв'язку із цим під кутом національно-політичного виміру свої погляди й оцінки. Значне місце думська проблематика займала в публіцистиці М. Грушевського. Так чи інакше вона присутня у понад 40 статтях та повідомленнях (підрховано авт.) Михайла Сергійовича, з яких половина пов'язана з І Думою. І це не випадково, адже М. Грушевський брав активну участь в організації видання Українського парламентського клубу в І Думі – "Українського вісника", – надавав організаційну допомогу українській думській фракції, був її ідеологом, розробляючи програму децентралізації Росії на засадах національно-територіальної й обласної автономії. З'ясування значення публіцистики М. Грушевського (вона зібрана в перших томах 50-ти томного зібрання) у висвітленні думської проблематики дасть змогу розширити уявлення про зміст її першого історіографічного періоду та повніше розкрити роль визнаного провідника українського національно-політичного руху у сприйнятті й осмисленні парламентарного життя в Росії на початку ХХ ст.

Методи

Авторами під час дослідження застосовано методи аналізу, систематизації та узагальнення суспільно-політичної публіцистики на основі принципів історизму й об'єктивності.

Результати

Розглядаючи процес виборів у І Думу, М. Грушевський насамперед наголошував на недосконалому виборчому законодавстві, в якому була застосована система класового представництва (куріальна система), що себе вичерпала і ще більше зіпсована фактичним вилученням взагалі величезної маси українського населення від

© Колесник Віктор, Чеберяко Оксана, 2025

участі у представництві (Грушевський, 2002, с. 436). Законодавством, зокрема, по суті, були обмежені можливості представництва для українських народних мас на Правобережній Україні, де селяни становили "лише близько третини виборців, тимчасом як інші дві третини належали землевласницькому класові й міщанам" (Грушевський, 2002, с. 436). При цьому для селян діяла форма багатоступеневих виборів. М. Грушевський подав загальну оцінку виборчого законодавства під кутом зору інтересів українського народу. "Коли я вникаю в умови, створені для українського народу Росії новим законом про представництво, – підсумовував Михайло Сергійович, – то воно нагадує щось на зразок нового бар'єра для українського народу, який пропонують подолати українцям, аби вони ще раз довели свою життєздатність. Я не сумніваюсь, що наш народ урешті-решт подолає і цей бар'єр" (Грушевський, 2002, с. 437). Проте далі, як професійний історик, який добре знав багатостраждальну долю українського народу під гнітом Московії та Російської імперії, М. Грушевський з відчуттям глибокого болю в серці запитував: "Та коли ж, нарешті, закінчиться для цього багатостраждального народу період створення штучних перепон і настане час вільного розвитку?" (Грушевський, 2002, с. 437). Історія дала позитивну відповідь на це питання через 85 років, коли було проголошено суверенітет України. Проте путінська рашистська федерація, розв'язавши проти України у 2014 р. геноцидну війну, знову прагне повернути українців в імперське рабство росії (збережено орфографію авторів).

У публіцистиці М. Грушевського відображено особливості виборчої кампанії до І Думи в Україні, участь у виборах політичних партій, їхню тактику. Загалом вибори в Україні, зазначав М. Грушевський, були проведені без усякої майже передвиборчої агітації, мітингів і програмних дебатів (Грушевський, 2002, с. 448), а політичні партії виборчу кампанію майже не використали (Грушевський, 2002, с. 360). Ліві соціал-демократичні та соціал-революційні течії загалом поставили свою партійність вище від спільних національних інтересів і своїм абсентеїзмом (ухиленням від участі у виборах) ослаблювали національні домагання українських поступових сил (Грушевський, 2002, с. 375). Лише на Полтавщині та почасти в Києві Українська демократично-радикальна партія здійснювала деяку виборчу агітацію і провела до Думи свого кандидата В. Шемета. Однак і тут українці проходили як кандидати партійних блоків, переважно як кандидати партії "народної свободи", або як кандидати селянські, безпартійні (Грушевський, 2002, с. 360). З огляду на це до І Думи пройшли нові, невідомі люди, без партійної приналежності і їхнє залучення до української національно-політичної та культурно-економічної програми, як вважав М. Грушевський, стає дуже важливим (Грушевський, 2002, с. 349).

М. Грушевський констатував втручання адміністрації і влади у виборчу кампанію. У статті "З Державної Думи. З вражіння і помічень" він вказує, що мало того, що виборчий закон "виключив від участі в Думі цілий ряд елементів", уряд на практиці доклав зусиль, щоб усунути різними способами тих, у кому вбачав опозиційних кандидатів. Для цього використовували позови до суду за вчинки проти закону про пресу. Такі позови позбавляли права вибору. Окрім того, відбувалися заборони проведення зборів з метою передвиборчої агітації, обмеження права слова тощо. Тим самим уряду вдалося не допустити до Думи багатьох провідників опозиційного руху (Грушевський, 2002, с. 353–354). Під пильним "контролем" органів влади відбувалися, зокрема, вибори на

Волині та Поділлі. А вибрані під наглядом уряду подільські посли навіть у Петербурзі були поселені "на одній із казньонних квартир", під офіційним, коли не офіційним наглядом..." (Грушевський, 2002, с. 351).

Не маючи остаточної статистики щодо загальної кількості обраних до Думи депутатів (без урахування депутатів, які обрані й обираються від Сибіру, де вибори продовжувалися ще у травні-червні 1906 р., й Кавказу), М. Грушевський загалом проаналізував склад депутатів І Думи за віковим, соціальним, освітнім і деякими іншими параметрами. Насамперед він відзначив достатньо молодий вік переважної більшості депутатів. З уже обраних 448 осіб лише 66 депутатів (15 %) мали понад 50 років, а 215 були молодшими 40 років (47 %). Молодші представники в І Думі, наголошував М. Грушевський, прийшли насамперед від опозиційних і революційних сил, що особливо помітно серед депутатів із селянського та робітничого середовища. Середній вік у "трудовій" групі, наприклад, становив 35 років, у конституційно-демократичній – 41 рік. Проте М. Грушевський визнавав, що якби виборчий закон не ставив вимог до віку, то середній вік депутатів був би ще нижчим (Закон про вибори в Державну думу від 11 грудня 1905 р. позбавляв виборчих прав осіб, молодших 25 років, жінок, учнів, військових, визнаних у злочинах, та деякі інші категорії населення). Водночас Михайло Сергійович наголошував, що недовіра до "панів", що особливо сильно виявилася в Україні (Київщина, Полтавщина, Поділля), забезпечила в І Думі перевагу депутатів-селян (204, майже половина із 448 депутатів – 45 %). Досить високим для держави, де неписьменні становили майже 30 %, а в деяких губерніях понад половини, М. Грушевський вважав освітній рівень депутатів, 60 % яких мали середню або вищу освіту. Щодо професійного складу депутатів Думи, то, на думку М. Грушевського, у ній гірше, ніж можна було сподіватися, були представлені професори університетів й інших академічних інституцій, приват-доценти, разом 3 %. Це зумовлювалося тим, що професори, як і всі, хто перебував на державній службі, мали відмовитися, ставши депутатом, від своїх посад. Як селянські депутати до І Думи пройшли 23 народні вчителі. Обрання до І Думи лише 14 депутатів від міських робітників М. Грушевський частково пояснював агітацією за бойкот виборів, яку здійснювали соціал-демократи і соціал-революціонери (Грушевський, 2002, с. 353–354). Водночас Михайло Сергійович звернув увагу на ще одну особливість результатів виборів до І Думи. Як відомо, Закон від 11 грудня 1905 р. передбачав непрямі вибори за куріальною системою і загалом позбавляв виборчого права частину жителів імперії. М. Грушевський вважав його недосконалим і наголошував, що І Дума вибрана "лише півзаконно, на підставі неповного виборчого права і з різними надужиттями" (Грушевський, 2002, с. 359). Якраз завдяки куріальній системі дві народності в ході виборів, підкреслював Михайло Сергійович, виявилися привілейованими. Насамперед державна великоруська народність, що становить меншу половину населення в державі, але отримала 60 % депутатів (265 з уже обраних 448). А інша – польська, що "завдяки своїй економічній перевазі і привілейованому становищу в деяких краях" отримала 14 % депутатських місць (51), тимчасом як польське населення становить менше 8 % у державі. Щодо української народності, то вона отримала лише 14 % депутатів (62), але українське населення досягає 19 % в усьому населенні держави (Грушевський, 2002, с. 354).

М. Грушевський загалом позитивно оцінював склад парламентського представництва від України в І Думі й у зв'язку із цим висловлював надію на краще майбутнє України в конституційних умовах. Він зауважував, що "...перша парламентарна репрезентація російської України зробила на мене враження добре – є в ній елементи цінні й надійні. Зокрема українське селянство показує таку величезну – як на обставини свого життя – силу інтелігенції, політичного й суспільного розуміння, горожанського виховання, що повинно розвіяти всякі песимістичні гадки щодо будучності російської України в ліпших конституційних обставинах" (Грушевський, 2002, с. 349–352). За своїм складом І Дума "вийшла ліпша, ніж хтось міг сподіватися. ...Дума вийшла наскрізь опозиційна" (Грушевський, 2002, с. 355). Провідною партією в І Думі М. Грушевський вважав партію кадетів (Грушевський, 2002, с. 363).

У своїй публікації "У українських послів російської Думи" (травень 1906 р.) Михайло Грушевський визнає Український клуб у І Думі осередком українських інтересів, першим початком "парламентського життя російського українства" (Грушевський, 2002, с. 349). Цю думку він підтвердив і в статті "Дума і національне питання", наголосивши, що серед українських депутатів, обраних від кадетської партії, так і серед селянських депутатів знайшлося чимало свідомих українців, які мали спільне бажання забезпечити національні і політичні права українському народові (Грушевський, 2002, с. 360). Під кутом українських інтересів Михайло Грушевський подав характеристику складу українського клубу. Він зазначав, що із 44 депутатів української думської фракції (Грушевський, 2002, с. 360) зі стійкими національними переконаннями є представники української інтелігенції: чернігівський посол І. Шраг, полтавські послы П. Чижевський і В. Шемет, київський – М. Біляшівський. Усі вони стоять на ґрунті програми Української радикально-демократичної партії (Грушевський, 2002, с. 349, 351). Водночас до української думської фракції записалися послы-інтелігенти з українських територій, які належали до російської партії кадетів, але вважали себе репрезентантами українського краю. Це М. Ковалевський із Харкова, І. Присецький з Полтави, Г. Здановський, Є. Шольц і Ф. Штейнгель із Києва, О. Свечин з Чернігова та ін. Із 22 депутатів, які записалися до української думської громади уже на її першому зібранні 1 (14) травня 1906 р., Михайло Грушевський називає також 13 депутатів-селян: С. Таран, М. Дяченко, Г. Зубченко, М. Онацький, Л. Литвин, А. Тесля, А. Грабовецький, П. Куриленко, Т. Нестеренко, М. Филоненко, З. Вировий, О. Возовик, І. Лисенко. А на зборах парламентського клубу 16 травня перевага селян зросла завдяки семи подільським послам-селянам, серед яких були: І. Гнатенко, Л. Стефанюк, І. Заболотний, В. Бей, А. Рибачок, П. Богач, А. Гринюк (Грушевський, 2002, с. 349). Характерно, що всі депутати від села, за винятком А. Теслі, вихованця агрономічної школи, зазначав М. Грушевський, говорять українською "переважно дуже гарно, ... без сліду впливів зросійщення" (Грушевський, 2002, с. 352). Серед депутатів-селян М. Грушевський виділяє як глибоко переконаних українців І. Тарасенка, Г. Зубченка, М. Онацького, ділиться хорошим враженням, яке справив на нього подільський депутат Л. Стефанюк. Загалом Михайло Сергійович визнавав тісні контакти української фракції в І Думі з парламентськими фракціями трудовиків і кадетів: "багато членів української фракції належали до трудової групи першої Думи, інші – знов до кадетської" (Грушевський, 2005а, с. 225).

Ураховуючи приналежність частини депутатів з інтелігенції в Українському парламентському клубі І Думи до партії кадетів, а селян – до так званої "трудової групи", Михайло Сергійович наголошував на важливості об'єднання усіх членів клубу в одній партії зі спільною політичною і національною програмою (Грушевський, 2002, с. 360). Адже українці, обрані до Думи як члени інших політичних партій, зв'язані партійною дисципліною і програмами тих партій (Грушевський, 2002, с. 371). Ба більше, у статті "Нова дума і українці" він, очевидно, ураховуючи уже наявний досвід, прямо заявляв, що обрання українських депутатів через блоки з російськими партіями негативно позначається на свободі діяльності цих депутатів. Тому "...українці на виборах не повинні виступати членами російських партій" (Грушевський, 2005b, с. 11–12). Цю думку М. Грушевський ще раз висловив напередодні виборів до ІІ Думи у статті "При кінці року". Він констатував, що на попередніх виборах українці виступали переважно як члени інших неукраїнських партій. І це стало потім головною причиною, що вони і в І Думі не могли об'єднатися в українську партію або український політичний міжпартійний клуб, бо належали до інших партійних організацій. З огляду на це кожен українець – виборець чи кандидат на посла – має виступати виразно як українець і член української партії чи політичної групи. А у процесі створення міжпартійних союзів кандидати-українці мають залишатися "членами українських партій, а не вступати в партії інші" (Грушевський, 2005а, с. 9). Автор статті розглядав такий підхід не лише як виборчу тактику, але і як важливий чинник виховання в українському суспільстві національного почуття і поширення в його найширших колах понять національної солідарності й національної дисципліни. Проте всі українські партії і політичні групи, як вважав М. Грушевський, мали зійтися на ґрунті національних інтересів "...поступово-демократичного українства, яке одне тільки може бути основою українського руху..." (Грушевський, 2005а, с. 9).

Михайло Грушевський визнавав важливість співробітництва Українського парламентського клубу І Думи з петербурзькою українською громадою (т. зв. політичним українським клубом). Він зазначав, що раз на тиждень, а то і частіше проходили спільні засідання на яких обговорювалися питання української автономії, як спільної основи для українських депутатів різних напрямків і партій, запропонований депутатами "партії народної свободи" проєкт аграрної реформи, який викликав великий інтерес депутатів-селян та ін. Ці спільні зібрання українських депутатів з політичним українським клубом в Петербурзі Михайло Грушевський вважав політичною школою для послів-селян (Грушевський, 2002, с. 349–350). Політичну цінність Українського клубу в І Думі Михайло Сергійович убачав у тому, що через цю парламентську структуру український народ мав можливість заявляти свою солідарність із прагненнями до політичного й соціального оновлення Росії, з боротьбою за нього (Грушевський, 2005b, с. 14).

М. Грушевський був ідеологом української парламентської громади в І Думі, надавав їй величезну допомогу, обґрунтовував необхідність децентралізації Російської імперії на засадах національно-територіальної автономії та федералізму. У зв'язку із цим він у статті "Дума і національне питання" зупиняється на певних особливостях парламентської фракції Союзу автономістів (утворена 11 травня 1906 р., об'єднувала 120 членів Державної думи, представників народі Росії). Зокрема, М. Грушевський зазначав, що парламентська група автономістів "ставить собі за мету "взаємну підтримку й

захист" народностей Росії, які прагнуть до здійснення автономії національно-територіальної чи обласної "на демократичних засадах" (Грушевський, 2002, с. 421). Він визнавав, що організація в І Думі солідної фаланги націоналістів-федералістів (у ній активно працювали українці), які висунули вимогу перебудови Росії на засадах національно-територіальної й обласної автономії, викликала в багатьох невдоволення і тривогу (Грушевський, 2005b, с. 145). Водночас фракція автономістів у Державній думі, зауважував М. Грушевський, не вирізнялася однотайністю. У ній поряд з оборонцями "чистої національно-територіальної автономії" засідають екстериторіалісти – жидаї, оборонці обласної автономії – великоросіяни окраїн (козацьких областей Сибіру) і поляки, що також приймають не етнографічний, а обласний принцип автономії" (Грушевський, 2002, с. 361). Крім того, депутатів фракції Союзу автономістів розділяли різні класові й економічні погляди. Достатньо лише зауважити, що в цій парламентській групі перебували "волинські посліди-поляки, обрані розбійничим способом, – пани, ославлені як останні гнобителі й висисувачі місцевої селянської, української людності, й українські депутати, що в обороні селянських інтересів ідуть якнайдалше" (Грушевський, 2002, с. 361). М. Грушевський констатував, що польська репрезентація народних демократів у групі автономістів не додає їй моральної сили й популярності та розхолоджує багатьох у відносинах з нею. Адже поляки не лише зайняли особливу позицію щодо питання про автономію ("автономія передусім для Польщі"), але й виявляли відкрити або приховану опозицію щодо земельної реформи (Грушевський, 2002, с. 361, 362). М. Грушевський категорично не сприймав позицію тих автономістів, які з трибуни парламентської фракції проголошували, що "вимоги автономності для одних народностей уже визріли, а для інших ще не визріли", або "до вимоги автономії загалом додають зауваження: "а передусім автономія Польщі"" (Грушевський, 2002, с. 422). Це був прямий закид у бік польської депутатської групи народовців. Розглядаючи у статті "Про зрілість і незрілість" програму Союзу автономістів, затверджену 11 травня 1906 р. на засіданні його фракції в І Думі, Михайло Сергійович застерігав: якщо "допустити поділ народностей на "зрілі" й "незрілі", а вимоги автономії на такі, що треба задовольнити "передусім", і такі, які можна відкласти на невизначений час до отримання ними атестату зрілості, то разом з тим пропадає вся єдність інтересів, яка змусила об'єднатися в один парламентський клуб представників усіх недержавних народностей Росії, втрачає сенс існування такого союзу" (Грушевський, 2002, с. 422). Проте польські депутати розглядали питання автономії не під кутом загальної перебудови російської держави, а як російсько-польську справу, як розв'язання "наболілого польського питання", а не як нероздільну частину питання про становище недержавних народностей Росії загалом (Грушевський, 2005b, с. 25). Згодом, коли польські депутати внесли до ІІ Думи законопроект про автономію Польщі, Михайло Сергійович прямо вказував, що вони своєю вимогою надання автономії насамперед Польщі якраз і поділяють народності Росії на "зрілі" і "незрілі". "Вірні своїй традиції – дивитися на себе як народ історично і культурно привілейований, – писав він у статті "Польський законопроект автономії й українці", – вони відлучають себе як націю зрілу від інших "незрілих" недержавних народностей Росії і жадають не загального перестрою Росії на основі національно-територіальної та обласної автономії, а автономії тільки для себе" (Грушевський, 2005b, с. 25).

М. Грушевський укотре наголошував, що не можна ділити народності на "зрілі" і "незрілі", а національні питання – на нагальні і другорядні. Він зазначав, що українці в реалізації ідеї автономії для всіх народів Росії бачать основу для їхнього вільного розвитку, а фракція автономістів у І Думі має домагатися перебудови Росії на засадах обласної та національно-територіальної автономії, виборювати права "для всіх недержавних народів і автономії як загального принципу" (Грушевський, 2002, с. 362). Для цього законодавчо мають бути визначені загальні принципи забезпечення національного самовизначення й національно-територіального та обласного самоуправління (Грушевський, 2002, с. 425). Водночас Михайло Сергійович констатував, що ліволіберальна численна провідна кадетська фракція (нараховувала 176 депутатських місць) зняла з програми І Думи питання "децентралізації державного устрою, переведення автономної організації областей і національних територій і розв'язання національного питання..." (Грушевський, 2002, с. 359). При цьому кадети мотивували свою позицію неповноправністю Думи, необхідністю забезпечення єдності під час розгляду актів про загальногромадянські свободи, а також тим, що розгляд цього питання "відіпхне багатьох депутатів, настрашених криками про розшарпання Росії автономістами" (Грушевський, 2002, с. 359). Хоча насправді кадети в І Думі вважали несвоєчасною реалізацію вимоги національно-територіальної та обласної децентралізації Росії, вони навіть не згадували про національно-територіальну автономію України, по суті, вважаючи українці незрілою народністю. Пізніше у 1914 р у своїй статті "Сіяння вітру" М. Грушевський у зв'язку з цим прямо заявляв: "Ми ...здавна розходилися з кадетськими політиками, рішуче виступаючи против поділу народностей на зрілі і незрілі, против вимагання яких-небудь атестатів національної стиглості, інтенсивності і напруження національного життя" (Грушевський, 2005a, с. 245). Загалом поступові російські кола, підсумовував Михайло Сергійович, сприймали національну й українську справу як другорядну, стверджуючи, що вирішуються основні питання політичного устрою Росії (Грушевський, 2005a, с. 223–224). Після розпуску І Думи М. Грушевський на основі уже набутого парламентського досвіду зробив висновок, що надіятися на справжню допомогу і щире співчуття до національно-політичних і культурних українських домагань з боку ліберальних і революційних російських партій не можна. Ба більше, ні російський конституційний чи революційний рух мало що можуть дати для задоволення українських домагань без свідомої праці і наполегливих домагань національно-свідомих українців (Грушевський, 2002, с. 371). Отже, Михайло Сергійович не покладався у розв'язанні національних проблем українців на співчуття і реальну, а не на слова, підтримку демократичних і революційних російських сил.

Супротив уряду Російської імперії, на думку Михайла Сергійовича, став однією з головних причин неефективної роботи І Думи. Ще перед скликанням Думи уряд забарикадував їй доступ "до цілих областей законодавства "основними законами", на швидку руку спеченими і проголошеними за непорушні для Думи" (Грушевський, 2002, с. 356). Уряд обмежив Думу дуже тяжким і повним формальностей статутом. Нарешті поряд із Думою він створив другу палату – Державну раду, яка наполовину складається з урядників і представників привілейованих, консервативних кіл та служить "бар'єром для всяких реформаційних змагань Думи" (Грушевський, 2002, с. 356) законодавчого оновлення Росії. Ба більше, упродовж

двох місяців роботи уряд постійно не сприймав реформаційні ініціативи Думи, через що і не було позитивних результатів у її діяльності. І Дума, як зазначав М. Грушевський, "засідає й радить, пророблює формальності, приписані їй статутom, "грає в парламент"... , або "докучає" правительству, викрикуючи його міністрів, обсиплюючи їх лайками, не допускаючи до голосу..." (Грушевський, 2002, с. 357).

Однією із форм урядового супротиву ефективній законотворчій роботі І Думи було внесення Радою міністрів другорядних законодавчих проєктів. Яскравим прикладом цього М. Грушевський вважає перший урядовий законопроєкт про фінансування пральні та пальмової оранжереї в Дерптському (Юр'ївському) університеті. І це у той час, коли Дума законодавчо мала розв'язувати такі нагальні питання, як свободи громадян, ліквідація смертної кари, виборча реформа (загальне, рівне, безпосереднє і таємне голосування), аграрна реформа тощо (Грушевський, 2002, с. 359).

Як відомо, І Дума була розпущена царем Миколою II через 72 дні (діяла з 10 травня до 22 липня 1906 р.). У статті "Після Думи" М. Грушевський сформулював причини її розпуску. Дума за всіх її кардинальних революціонізувала суспільність своїми виступами та проповідувала соціальні реформи, які не сприймалися урядом. Безпосереднім поштовхом розпуску стала можливість ухвалення І Думою аграрного законопроєкту (Грушевський, 2002, с. 369). Як відомо, кадетська фракція за підписом 42 депутатів 7 травня висунула законопроєкт, що передбачав додаткове наділення селян землею, використовуючи казенні, монастирські, церковні і кабінетські землі, також часткову примусову викупівлю поміщицьких земель. А фракція трудовиків (104 депутати) 23 травня запропонувала свій законопроєкт, у якому йшлося про утворення громадського земельного фонду для виділення з нього землі в користування безземельним і малоземельним селянам, а також конфіскацію земель у поміщиків понад "трудової норми" з виплатою їм встановленої винагороди. М. Грушевський визнавав, що аграрна програма конституційно-демократичного клубу Думи "...досить близько підійшла до програми "трудової групи" – селянської репрезентації Думи" (Грушевський, 2002, с. 365). Водночас, окрім польських панів, у Думі немає жодної "більшої групи, яка б протилежувала тому проєктові – примусовій передачі всіх земель: державних, двірських, церковних і панських, добровільною чи примусовою експропріацією в руки хліборобів" (Грушевський, 2002, с. 365).

Аграрні законопроєкти зачіпали інтереси як царської династії, так і великих панів-землевласників. Тож уряд у низці заяв, починаючи з декларації міністерства 13 (28) травня, і до розпорядження про створення місцевих аграрних комітетів висловлював несприйняття і супротив такій реформі (Грушевський, 2002, с. 365). Водночас у Думі відбувалося широке обговорення аграрного питання, що викликало зростання суспільної полеміки і посилення революційного руху. З огляду на це 8 червня Рада міністрів прийняла ухвалу про розпуск Державної думи в разі нагнітання обстановки навколо аграрного питання. Однак офіційно, як зазначав М. Грушевський, влада називала інші причини, що не відповідали дійсності. Стверджувалося, зокрема, що Дума замість видання законів зайнялася слідством щодо урядових органів у справі білостоцького погрому (погром євреїв з 1 по 3 червня в м. Білосток) і допустилася протизаконного вчинку – видання маніфесту в аграрній справі тощо. Михайло Сергійович наголошував, що ці звинувачення є

недоречними і використані державною бюрократією лише як привід. Адже Дума не переривала ні на мить своєї законотворчої діяльності, маніфест використала лише як засіб комунікації і мала право на з'ясування білостоцької справи (Грушевський, 2002, с. 370).

Розпуск І Думи, як зазначав М. Грушевський, з великим жалем був сприйнятий усіма громадянами, які бажали оновлення Росії, хоча суспільність не виявила йому опозиційного супротиву (Грушевський, 2002, с. 371, 373). Тяжким і болючим ударом розпуск парламенту став і для українців. Адже "...крім невдачі в загальних політичних і суспільних змаганнях, до нас прилучається невдача у виясненні і зазначенні наших національних постулатів, не кажучи вже про їх осягнення" (Грушевський, 2002, с. 371). Завершення діяльності І Думи без якихось конкретних результатів в українській справі Михайло Сергійович певною мірою пояснював відсутністю політичної єдності серед українців і їхніх депутатів. Він укотре наголошував, що українська суспільність нічого не зробила для своєї політичної організації в період передвиборчої й виборчої агітації. А досить численні українські елементи в Думі нічого не встигли зробити для своєї консолідації, опинившись у різних політичних організаціях, не змогли згуртуватися в одну національну партію зі своєю програмою, "...не встигли навіть заманіфестувати перед палатою і світом своїх національних постулатів..." (Грушевський, 2002, с. 371). З іншого боку, діяльність українських депутатів відбувалася в умовах неприхильного ставлення до національних організацій і постулатів більшості Думи й суспільності. Тому, наголошував М. Грушевський, національна політична діяльність має спиратися на роботу національно-культурну, на добре поставлену пресу, потужні видання, які систематично знайомитимуть "...своїх і чужих з нашими змаганнями й завданнями..." (Грушевський, 2002, с. 372). Без цього всього неможлива суто політична агітація, неможливий успіх ні в організації, ні у здійсненні своїх національних постулатів (Грушевський, 2002, с. 372).

М. Грушевський вважав, що І Дума за всіх несприятливих умов її утворення, "відображала в собі досить повно вимоги і прагнення суспільства, і – що ще важливіше – вона, у переважному своєму складі, цілком щиро прагнула бути органом цих прагнень і вимог, а не якихось класових чи партійних бажань" (Грушевський, 2002, с. 393). Позитив діяльності Думи він убачав у тому, що з думської трибуни депутати критикували уряд і його діяльність, вимагали притягнення бюрократії до відповідальності, хоча б моральної, порушували такі питання, про які не можна було досі говорити інакше, як тільки з думської трибуни (за 72 дні Дума прийняла 391 запит про незаконні дії уряду). Насамперед цим, саркастично заявляв М. Грушевський, можна значною мірою виправдати "безмірну балакучість сього першого російського парламенту" (Грушевський, 2002, с. 359). Адже на пленарних засіданнях І Думи (усього їх було 40) деякі депутати виступили по 150 і більше разів. Така манія промов не могла не завдати шкоди. Наслідком безкінечних виступів, які часто викликали розчарування, зокрема стало те, що І Дума не ухвалила законопроєкту в аграрній справі. Хоча ухвалення такого закону, навіть за умови, якщо б уряд його не санкціонував, мало б велике суспільно-політичне значення. Загалом за десятитижневе існування Дума, підсумовував Михайло Сергійович, ухвалила два законопроєкти – про скасування смертної кари, про асигнування 15 млн руб. на допомогу постраждалим від неврожаю – і підготувала декілька проєктів законів (Грушевський, 2002, с. 370). Однак вона не змогла

законодавчим шляхом розв'язати проблему оновлення Росії. Михайло Сергійович досить образно оцінював роботу І Думу: "нинішній парламент – тільки репетиція, по котрій доперва зачнеться правдива п'єса, і не знати, коли і як те правдиве представлення зачнеться" (Грушевський, 2002, с. 358).

Дискусія і висновки

У суспільно-політичній публіцистиці Михайла Сергійовича знайшли відображення авторські погляди на процес виборів до І Думи, українське представництво в ній, організацію української думської фракції, розкриті певні особливості клубу автономістів, причини розпуску Думи, підсумки і значення її діяльності. Авторські оцінки, певні узагальнення та висновки відповідних подій, здійснені на основі національно-політичних переконань, стали важливою складовою першого періоду думської історіографії.

Внесок авторів: Віктор Колесник – збір й обробка матеріалу; концептуалізація; написання (оригінальна чернетка); Оксана Чеберяко – методологія; написання (перегляд і редагування).

Список використаних джерел

- Білокінь, О. І. (2001). *Українське питання в Державній думі Російської імперії (1906–1907 рр.)* [Автореф. дис. канд. іст. наук]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Бурда, І. О. (2004). *Національне питання в Росії 1905–1907 рр. (на матеріалах Державної Думи першого та другого скликань)* [Автореф. дис. канд. іст. наук]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Глушковецький, А. Л. (2010). Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії. ПП Буйницький О. А.
- Грушевський, М. С. (2002). *Твори у 50-ти томах* (Т. 1). Видавництво "Світ".
- Грушевський, М. С. (2005а). *Твори у 50-ти томах* (Т. 2). Видавництво "Світ".
- Грушевський, М. С. (2005б). *Твори у 50-ти томах* (Т. 3). Видавництво "Світ".

- Доморослий, В. І. (2013). *Українська парламентська громада в І та ІІ державних Думах Росії (1906–1907 рр.)*. ФОП Жовтий О. О.
- Колесник, В., & Чеберяко, О. (2024). Під кутом національно-політичного виміру: Державна дума в публіцистиці українських громадсько-політичних діячів (1906–1917 рр.). *Український історичний журнал*, 5(578), 62–77. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.062>
- Коник, О. О. (2013). *Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.)*. Герда.
- Милько, В. (2016). *Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917)*. Інститут історії України.

References

- Bilokin, O. I. (2001). *The Ukrainian Question in the State Duma of the Russian Empire (1906–1907)* [Atoref. of the dissertation of the candidate of historical sciences]. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].
- Burda, I. O. (2004). *The national question in Russia 1905–1907 (on the materials of the State Duma of the first and second convocations)* [Atoref. of the dissertation of the candidate of historical sciences]. Kyiv National University named after Taras Shevchenko [in Ukrainian].
- Glushkovetsky, A. L. (2010). *Democracy in the province: elections and activities of deputies of the Podolsk province in the State Dumas of the Russian Empire*. PE Buynitsky O. A. [in Ukrainian].
- Grushevsky, M. S. (2002). *Works in 50 volumes* (Vol. 1). Publishing House "Svit" [in Ukrainian].
- Grushevsky, M. S. (2005a). *Works in 50 volumes* (Vol. 2). Publishing House "Svit" [in Ukrainian].
- Grushevsky, M. S. (2005b). *Works in 50 volumes* (Vol. 3). Publishing House "Svit" [in Ukrainian].
- Domorosly, V. I. (2013). *Ukrainian parliamentary community in the I and II State Dumas of Russia (1906–1907)*. PE Zhovtyy O. O. [in Ukrainian].
- Kolesnyk, V., & Cheberyako, O. (2024). From the angle of the national-political dimension: The State Duma in the journalism of Ukrainian public and political figures (1906–1917). *Ukrainian Historical Journal*, 5(578), 62–77 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.062>
- Konyk, O. O. (2013). *Deputies of the State Duma of the Russian Empire from the provinces of Dnieper Ukraine (1906–1917)*. Gerda [in Ukrainian].
- Milko, V. (2016). *Ukrainian representation in the State Duma of the Russian Empire (1906–1917)*. Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 29.12.24
Прорецензовано / Revised: 04.02.25
Схвалено до друку / Accepted: 17.05.25

Viktor KOLESNYK, DSc (Hist.), Prof., Corresponding Member of National Academy of Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4696-0747
e-mail: kolesnykvf@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Oksana CHEBERIAKO, DSc (Hist.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-1563-9611
e-mail: cheberyako@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WITH HOPE AND DISAPPOINTMENT: THE FIRST DUMA IN THE SOCIO-POLITICAL JOURNALISM OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

Background. The journalistic works of Mykhailo Hrushevsky are analyzed, which reflect the author's perception and understanding of the elections to the First Duma, the Ukrainian Parliamentary Club, reveal certain features of the autonomist faction, the reasons for the dissolution of the First Duma, the results and significance of its activities.

Methods. The method of historiographic analysis of socio-political journalism based on the principles of historicism and objectivity is applied.

Results. Mykhailo Hrushevsky's journalistic analysis shows that the author made his contribution to the historiographic understanding of the First Duma. In particular, he recognized the imperfection of the electoral legislation (curial election system), which limited the opportunities for the Ukrainian masses, identified the peculiarities of the election campaign in Ukraine, carried out an analysis and assessment of the deputy corps of the First Duma, the Ukrainian representation in it. In journalism from the angle of Ukrainian interests, the creation of the Ukrainian parliamentary club in the First Duma is considered, the peculiarities of the composition of the autonomist faction are determined, the position of deputies who allowed the division of nationalities into "mature" and "immature" is criticized, the author's perception of its activity, dissolution and meaning is presented.

Conclusions. The socio-political journalism of Mykhailo Hrushevsky became an important component of the first period of the historiography of the First State Duma. The author's articles and materials, from the angle of Ukrainian national-political interests, consider important aspects related to the electoral process, the deputy composition of the Duma, the Ukrainian Parliamentary Club, and the autonomist faction. A general assessment of its activities and significance is formed.

Keywords: journalism, Duma, Mykhailo Hrushevsky, Ukraine, historiography.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; або в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.